

ВІДЗИВ

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора Юрія Адамовича Щербяка на дисертаційне дослідження Єршової Людмили Михайлівни «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX – початок XX століття)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – «загальна педагогіка та історія педагогіки»

Актуальність теми дослідження

Актуальність дисертаційного дослідження Єршової Людмили Михайлівни, з огляду на системну ціннісну кризу сучасного суспільства, не викликає жодних сумнівів. Корозія усталених духовних цінностей стала наслідком прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами і виросла до масштабів глобальної суспільної проблеми. На сучасному етапі не лише вітчизняна школа, а й церква не забезпечені достатнім набором виховних інструментів, щоб подолати ці негативні процеси та не в змозі забезпечити молодій людині системну поінформованість про її саму, зв'язки з оточуючим світом, не достатньо вчать аналізувати власну поведінку і коригувати її у відповідності з моральними нормами та ідеалами, діяти свідомо, відповідально й безпечно для себе і оточення. Задекларована дослідницею відсутність у державі активної діючої і спільної для всіх верств суспільства виховного ідеалу є також важливим фактором гальмування поступу давно очікуваних доленосних реформ, життєво важливих не лише для економічного й політичного, але й духовного життя країни.

Варто також відзначити відповідність теми дисертаційного дослідження комплексній науково-дослідній темі кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка «Становлення та розвиток освіти та виховання в різні історичні періоди» (державний реєстраційний номер 0110U002112). Крім того, заявлена в роботі Л. М. Єршової

проблематика може розглядатися як важливий крок у дослідженні проблем розвитку людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства й держави, визначених у ст. 3 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (2012). Визначення людського потенціалу як сукупних можливостей окремої людини або населення країни до діяльності та власного розвитку, що охоплюють життєві потреби, інтереси, цінності й ідеали, говорить про особливу актуальність історико-педагогічного досвіду трансформації вітчизняного виховного ідеалу.

Аналізуючи актуальність дисертаційного дослідження Л. М. Єршової, слід також зазначити, що в ньому виокремлено та проаналізовано значний пласт складних історико-педагогічних проблем, які дозволяють створити цілісне уявлення не лише про найважливіші трансформації вітчизняного виховного ідеалу, але й їх причини та наслідки, що має особливе значення для визначення сучасних умов розвитку людського потенціалу.

Викладені аргументи переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження Л. М. Єршової, предметом якого обрано причини й наслідки трансформації вітчизняного виховного ідеалу в оповідальних, документальних і дидактичних джерелах, системі освіти, діяльності релігійних, громадських і політичних об'єднань означеного періоду (с. 11).

Наукова новизна одержаних результатів

У дисертації представлено усі рівні наукової новизни отриманих у процесі дослідження результатів. До найбільш істотних наукових результатів, що *вперше* представлені в дисертації Л. М. Єршової слід віднести: комплексне й системне вивчення трансформації виховного ідеалу підросійської України XIX – початку XX ст.; визначення понять «виховний ідеал» і «трансформація» як історико-педагогічних феноменів у широкому соціальному, широкому педагогічному, вузькому педагогічному та гранично вузькому педагогічному значеннях; обґрунтування міждисциплінарного

характеру дослідження; адаптацію методологічного інструментарію філософії, історії, культурології, соціології, психології, літературознавства та інших наук до вивчення трансформації вітчизняного виховного ідеалу як історико-педагогічного феномену; виокремлення основних етапів його еволюції, властивих їм тенденцій, напрямів і принципів розвитку; визначення основних детермінант розвитку; аналіз системи християнських, станових, гендерних і національних ідеалів підросійської України; виділення етапів історіографії дослідження виховного ідеалу й чотирьох основних етапів його трансформації в сучасному українському суспільстві; аналіз особистісних, етно-національних, державницьких, суспільно-політичних; релігійних, сімейно-родинних наслідків трансформацій.

У роботі *удосконалено* систематизацію історіографії проблеми з урахуванням хронологічного, проблемного й територіального підходів; *понятійно-термінологічний* аналіз змісту, вживаності, ієрархії, системності, розвитку взаємозв'язків наукових понять із проблеми дослідження, що дозволило з'ясувати особливості філософського й педагогічного трактування сутності категорії «ідеал» у енциклопедично-довідникових, наукових і дидактичних джерелах ХІХ – початку ХХ ст., радянського періоду та сучасної України. *Подальшого розвитку* в дослідженні набули характеристика основних імперативів ідеалу виховання, найважливіших його властивостей, функцій і класифікацій; аналіз механізмів використання історико-педагогічного досвіду формування виховного ідеалу у практичній діяльності сучасних освітньо-виховних інституцій. У процесі дослідження *уточнено* категоріальний апарат проблеми дослідження (виховний ідеал, педагогічний ідеал, вітчизняний виховний ідеал, система виховних ідеалів, ідеальна/референтна (еталонна) особистість, еліта, антиідеал, канон референтних постатей тощо).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Детальне ознайомлення з текстом дисертації Л. М. Єршової дає підстави стверджувати, що підхід дисертантки до вивчення трансформації виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці ХІХ – початку ХХ ст. відзначається фундаментальністю і ґрунтовністю дослідження. Аналіз змісту дисертації та публікацій Л. М. Єршової засвідчує належний рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації. Методологічні засади дослідження обґрунтовано на загальнофілософському, загальнонауковому, конкретно-науковому і міждисциплінарному рівнях. На загальнофілософському рівні трансформацію виховного ідеалу проаналізовано: у площині діалектичних законів і закономірностей; через призму концептуальних положень основних філософських напрямів, які виступають у ролі методології педагогіки (екзистенціалізму, прагматизму, неотомізму, неопозитивізму та з огляду на логіку будови відомих моделей історії – циклічної, лінійної, спіралеподібної, коваріантної, постмодерністської. Загальнонауковий рівень методології становлять загальнотеоретичні принципи (об'єктивності, сутнісного аналізу, генетичний, історизму, системності, єдності логічного й історичного) та методологічні підходи (системний, цілісний, структурний, комплексний, аксіологічний). На конкретно-науковому рівні методології враховано вимоги історико-педагогічних підходів: ретроспективного, хронологічно-структурного, зіставно-порівняльного та регіонального.

Обґрунтованості викладених у дисертації положень і висновків сприяв також застосований дисертанткою міждисциплінарний підхід до вивчення досліджуваної проблеми. Міждисциплінарний характер забезпечувався застосуванням низки підходів: культурологічного (сприяв розгляду систем виховних ідеалів як пласту педагогічної культури, що є складовою загальнолюдської культури), психолого-соціологічного (дозволив вивчати виховний ідеал з урахуванням індивідуальних біо-, психо- й соціогенних

властивостей особистості, адаптувати до історико-педагогічної проблематики відомі психосоціальні теорії особистості З. Фрейда, К. Юнга, О. Лазурського, І. Павлова та ін.), історико-соціологічного (допомагав досліджувати трансформації в системі станових виховних ідеалів – еліти, духовенства, міщан і селян), історико-філологічного (забезпечував ґрунтовний аналіз літературних джерел), наративного (використовувався для інтерпретації документів особистого походження), гендерного (сприяв розумінню сформованої у досліджуваній період системи гендерних ідеалів як певного симбіотичного утворення, в якому кожен ідеал, зберігаючи особисті відмінні якості, мав також і властивості, що забезпечували його інтеграцію в систему інших ідеалів імперії) тощо.

Крім того, варто зазначити, що в дисертації дослідження певної проблеми починалося з обґрунтування методологічного інструментарію, найбільш доцільних для її висвітлення та аналізу наукових підходів, зазначення ступеня її вивчення тощо (с. 33, 37, 43, 58, 60-61, 96-97, 127, 199, 367 та ін.), що засвідчує активне застосування задекларованої у вступі методологічної й теоретичної основи дослідження.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Аналіз змісту дисертації та її завершеності свідчить про те, що робота Л. М. Єршової «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX – початок XX століття)» має чітку логічну структуру, зумовлену метою й завданнями дослідження, складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку джерел (1060 позицій), 49 додатків, розміщених на 98 сторінках. Загальний обсяг дисертації 609 сторінок, з яких 400 – основного тексту, що відповідає сучасним технічним вимогам до докторських дисертацій у галузі суспільних і гуманітарних наук. Обсяг представлених у роботі розділів і підрозділів відповідає кількості й складності визначених завдань.

Вступ дослідження містить усі компоненти, необхідні для докторської дисертації, зміст висновків до кожного розділу відповідає заявленій

проблематиці, сформульовані в дисертації завдання відображені в загальних висновках, науковий стиль викладення дисертантом інформації водночас є легким для сприйняття й цікавим.

У першому розділі – «Теорія й методологія проблеми формування виховного ідеалу в Україні у ХІХ – на початку ХХ століття» дисертанткою охарактеризовано теоретико-методологічні засади аналізу виховного ідеалу як історико-педагогічного явища, ґрунтовно висвітлено міждисциплінарний характер проблеми трансформації виховного ідеалу на території підросійської України ХІХ – початку ХХ ст., ретельно проаналізовано історіографію та джерела дослідження.

У другому розділі – «Історико-педагогічний аналіз трансформації виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії (ХІХ – початок ХХ ст.)» – в окремому підрозділі висвітлено становлення виховного ідеалу у вітчизняних педагогічних теоріях ХІ–ХVІІІ ст., що дозволяє простежити за першопричинами розвитку досліджуваного феномену. Вивчено також його розвиток у духовній педагогіці, спадщині світських педагогів та його документах вітчизняної інтелектуальної еліти ХІХ – початку ХХ ст.

У третьому розділі – «Динаміка виховного ідеалу в освітній практиці підросійської України (ХІХ – початок ХХ ст.)» – дослідницею подано аналіз еволюції виховного ідеалу в системі освіти та діяльності релігійних місій і конфесій, громадських об'єднань і політичних організацій Київського, Одеського і Харківського навчальних округів, які практично забезпечували функціонування загальнодержавного, християнських та національних виховних ідеалів.

У четвертому розділі – «Перспективи впровадження досвіду формування виховного ідеалу в теорію і практику сучасної системи освіти в Україні» – дисертантка дослідила еволюцію виховного ідеалу в нормативно-правовому полі сфери освіти (1991–2015). Формування референтної особистості розглянуто в розділі як проблема сучасної педагогічної теорії й освітньої практики. Позитивним вважаємо звернення автора до прогностичного

обґрунтування використання історико-педагогічного досвіду формування виховного ідеалу в національній системі освіти сучасної України.

Завершується дослідження розгорнутими висновками, які відповідають сформульованим у вступі меті й завданням, впливають зі змісту роботи, є чіткими й логічними, віддзеркалюють основні результати дисертації. Їх достовірність забезпечується належно обґрунтованим методологічним інструментарієм, солідною джерельною базою, значною кількістю використаних архівних джерел, ретельно впорядкованими додатками, якісною апробацією результатів дослідження.

Таким чином, оцінка змісту дисертації Людмили Михайлівни Єршової «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX – початок XX століття)» дозволяє говорити про те, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання

Отримані автором результати мають вагомe значення для вітчизняної науки і практики. Дослідниця виділяє дві основні сфери їх застосування: власне наукову й навчально-методичну. Представлений у роботі науковий інструментарій може стати теоретико-методологічною матрицею подальших студій виховного ідеалу в різних регіонах на інших історичних етапах розвитку України. Опрацьовані матеріали можуть бути використані у вищих навчальних закладах для розробки навчальних курсів з історії педагогіки та історії соціальної педагогіки, у процесі підготовки методичних рекомендацій для організації виховної й позашкільної роботи з учнівською молоддю. Отримані висновки можуть також проектуватися на сучасне полікультурне складно структуроване соціальне середовище з метою забезпечення сприятливих умов для гармонійного виховання особистості кожного громадянина з урахуванням його етнокультурних потреб та ідеологічних переконань.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

У джерельній базі дисертації й авторефераті представлено 47 одноосібних публікацій автора, аналіз проблематики яких свідчить про повноту викладу основних результатів кожного з розділів дисертаційного дослідження.

Зокрема основні положення й висновки першого розділу представлені у 17 статтях, з яких 2 – у іноземному періодичному виданні і 10 у фахових виданнях України, другого – у 13 публікаціях, з яких 1 зарубіжна і 6 фахових, третього – в 11-ти, з яких 1 зарубіжні і 5 фахових, четвертого – у 10-ти, з яких 1 зарубіжна і 3 фахові.

Кількість публікацій, їх обсяг, якість і проблематика відповідають вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника».

Висновки й результати дослідження доповідалися на 17 міжнародних, 6 всеукраїнських і 8 регіональних конференціях і круглих столах, що проходили в Бяломостоці, Будапешті, Житомирі, Запоріжжі, Кам'янець-Подільському, Києві, Луганську, Львові, Одесі, Переяславі-Хмельницькому, Харкові, Хмельницькому, Чернігові. Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалась апробація дисертаційного дослідження, характер статей дисертантки, в яких відображено положення дисертації й результати проведеного дослідження, повною мірою відображають усі аспекти вивчення трансформації виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці XIX – початку XX століття.

З огляду на це, можна стверджувати, що кількість і якість опублікованих Л. М. Єршовою наукових праць є достатньою, дисертація пройшла належну апробацію і є самостійною науковою працею.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом він відповідає вимогам, що визначаються МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Л. М. Єршовою дисертаційного дослідження. Наголосимо, що зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Дискусійні положення та зауваження

Як усяке новаторське дослідження дисертація Л. М. Єршової містить і дискусійні положення, бачення автора щодо яких хотілося б уточнити й конкретизувати:

1. При аналізі окремих етнопсихологічних детермінант українського селянства (с.90), автор констатує, що: «український селянин утратив свій релігійний запал...» (с.91). Такий аргумент дещо применшує глибоку релігійність консервативного за своєю суттю українського селянства, якому за висловлюванням С.Кримського, притаманний архетип софійності світу. Тому глибоке, символічне вкорінення релігійності, її колоритна обрядовість, трактування релігії як системи невід'ємних чинників життя є домінуючим і визначальним у світогляді українців. На нашу думку, в дисертаційній роботі потрібно було підсилити релігійну складову визначальних рис українського селянського ідеалу.

2. При аналізі історіографії проблеми формування виховного ідеалу доречно було виокремити та виділити групу науковців української діаспори, зокрема Д.Дорошенка, Г.Ващенко, І.Огієнка, Н.Полонської-Василенко та інших, праці яких значною мірою заповнили тематичне поле, яке змушені були оминати вчені радянського періоду. Натомість, дисертантка лише фрагментарно (с.120) згадала праці зарубіжних вчених та включила їх до джерел 5 етапу (1917-80 рр. ХХ ст.), які відображають ідеологію радянської доби.

3. Розглядаючи становлення ідеї виховного ідеалу у вітчизняних теоріях XI-XVIII ст. (підрозділ 2.1), автору, попри аналіз виховних ідей відомих референтних особистостей того періоду (від Іларіона до Г.Сковороди), потрібно було звернути увагу на виникнення нового типу школи: слов'яно-греко-латинської (Острозька та Києво-Могилянська академії), в яких давньоруські культурно-освітні, виховні традиції поєднувалися з позитивними досягненнями західноєвропейської школи і науки того часу. Тим більше, що на с.146 автор підкреслює: «..важливим концептом виховного ідеалу XVII ст. була освіченість». Названі установи були важливим осередком культури українського народу і свідченням його духовного прогресу.

4. Визначаючи закономірності організації систем виховних ідеалів (с. 368, 398), дисертантка наголошує на тому, що закритість і негармонійність системи неминує приводить до її руйнації. Автор підкреслює також, що насильницьке нав'язування нових ідеалів сприятиме їх відторгненню й появі анти-ідеалів, чим брутальнішим буде тиск на умови існування певного ідеалу, тим більш гнучкою ставатиме його структура. При цьому в тексті представлено багато фактів (с. 148-149, 176-178, 191, 205-207, 211, 279, 281-283 та ін.), які, попри закритість, негармонійність системи національних ідеалів Російської імперії та агресивну асимілятивну політику, засвідчують активні доцентрові тенденції трансформації виховних ідеалів громадян імперії неросійського походження, які свідчать про певну «ефективність» великороського виховного ідеалу, покликаною маргіналізувати національні ідеали. Виникає питання, яким чином задекларовані факти пояснюють зазначену вище закономірність?

5. Своєрідним узагальненням поглядів християнських педагогів XIX- поч. XX ст. могла послужити модель виховного ідеалу особистості, яка включала би: зміст, форми, методи, принципи, критерії формування моральної особистості того часу.

Загальний висновок

Подана до захисту докторська дисертація Л. М. Єршової «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX – початок XX століття)» є актуальним, новаторським, самостійним, завершеним і достатньо апробованим дослідженням, результати якого мають теоретичне і практичне значення для розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики. Отримані у процесі дослідження висновки можуть бути спроектовані на формування сучасного толерантного полікультурного складно структурованого соціального середовища, здатного забезпечити сприятливі умови для гармонійного виховання особистості кожного громадянина сучасної України з урахуванням його національних потреб та ідеологічних переконань.

Аналіз дисертаційного дослідження засвідчує його відповідність вимогам до оформлення дисертацій і авторефератів дисертацій, розробленим на основі ДСТУ 3008-95 «Документи. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення» та вимогам до докторських дисертацій (п. 9, 11, 12, 13, 14), викладеним у постанові Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. «Про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника».

Це дозволяє рекомендувати спеціалізованій вченій раді Житомирського державного університету ім. І. Я. Франка присвоїти Людмилі Михайлівні Єршовій науковий ступінь доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – «загальна педагогіка та історія педагогіки».

Офіційний опонент – доктор педагогічних наук,
професор кафедри документознавства, інформаційної
діяльності та українознавства

Щербяк Ю.А.